

**ЗМІШАНА ІДЕНТИЧНІСТЬ. ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ  
ДОСЛІДЖЕННЯ СХІДНОКАРПАТСЬКОЇ ПРИКОРДОННОЇ ОБЛАСТІ**

У статті розглянуто взаємозв'язок між словацькою й українською літературами та культурами XIX – XX ст. у Східнокарпатській прикордонній області. Цю виразно багатонаціональну зону автор уважає одним із найбільш незалежних культурних регіонів у Центральній Європі. Словацька література, починаючи із середини XIX ст., показує, що цей простір – гетеротопний. Наративні перспективи чужинця, вигнанця, мігранта в поєднанні з темами кордону та конфлікту між місцевими і чужинцями характерні для літературних образів Східнокарпатського прикордонного регіону у XX ст.

*Ключові слова:* словацько-українські культурні контакти, Східнокарпатська прикордонна область, транзитивність, геопоетика.

*Radoslav Passia. Mixed Identity. Some Theoretical Aspects of Research on Eastern Carpathian Border Area*

The paper deals with relationship between Slovak and Ukrainian literatures and cultures of the 19th and 20th centuries in the Eastern Carpathian border area. The author considers this particularly multiethnic region as one of the relatively independent cultural areas of the Central Europe. The Slovak literature since the mid-19th century shows this space as a heterotopia. Narrative perspectives of a stranger, outcast, migrant in combination with the themes of border and conflict between local and strangers are characteristic for the literary image of the Eastern Carpathian border area in the 20th century.

The paper explores the issue of parallel processes of 'national revival' (such as Slovak, Ruthenian, Ukrainian, Hungarian) in the ethnically heterogeneous area of eastern Slovakia where the process of cultural and ethnic self-identification followed a much more complex trajectory compared to the 'core' areas inhabited by the respective ethnic groups. The Slavonic ethnic groups failed to conclude this process in the course of the 19th century or, indeed, even in the first half of the 20th century. Following the breakup of the Austro-Hungarian Empire and the establishment of Czechoslovakia, the new state's liberal national policies encouraged greater competition between certain cultural and linguistic orientations among the inhabitants of eastern Slovakia (pro-Ukrainian, pro-Russian and pro-Ruthenian orientation). This situation was also reflected in works of Slovak and especially Czech literature. Slovak-Ukrainian cultural contacts are currently receiving many new ideas and their research can be based on theoretical background of postcolonialism, selfcolonization theory and geopoetics.

*Keywords:* Slovak-Ukrainian cultural contacts, East Carpathian border area, transitivity, geopoetics.

Предметом дослідження в цій статті є просторові відносини словацької і української культури, їх вихідний потенціал, визначений географією, культурною семіотикою та соціально-історичними обставинами. Також намагатимось показати, з якими найсучаснішими підходами в гуманітарних науках можна працювати в межах подальших студій нашого спільного культурного простору.

Моя розвідка ґрунтується на тезі, що в Центральній Європі над принципом генетичної спорідненості мов і відповідно близькості культур та літератур домінує просторовий принцип спільної території, історії, духовної й матеріальної культури. Славістика як порівняльна наукова дисципліна може запропонувати сучасним літературознавчим та культурологічним дослідженням цікаві імпульси. Однак вузько славістичний підхід до аналізу деяких межових явищ у транзитивному культурному просторі Центральної Європи нам не зовсім допоможе. Це також стосується розгляду словацько-українських літературних і культурних взаємин, які, передусім у XIX та частково й у XX ст., не створювалися завжди прямо, але на їх появу суттєво впливало співвідношення цих народів із домінантними культурами. Наприклад, визначальним фактором, який визначав сприйняття українського питання словацькими політичними та культурними представниками в м. Мартіні у другій половині XIX та на початку

XX ст., була угорська національна політика, а також те, що лідер національного руху Светозар Гурбан Ваянський сприймав культурні та соціальні імпульси, що надходили із Західної Європи, досить критично. Із цього потім логічно випливали оборонно-орієнтоване словацьке русофільство та де-факто відмова від емансипаційних зусиль українських діячів: “Від смерті малоруського поета Кобзаря Шевченка минуло півстоліття, що відзначили частково гідно та мило, але сепаратисти, зрадники та мазепісти хотіли б частково пам’ять його сплюндрувати та використати ім’я його для оборони своїх недобрих цілей. Для цього ані талант, ані ім’я Шевченка не підходить. Насправді ані його життя, ані поезія його не дають підстави підозрювати його в сепаратизмі; Шевченко ще менше був спроможний діяти разом із поляками та євреями, яких уважав історичними ворогами росіян”, – писав С. Г. Ваянський 1914 р. [11, 361].

Моя мета – увиразнити теоретичний концепт одного зі специфічних центральноєвропейських регіонів, існування якого виявляється в декількох культурах і літературах (словацькій, чеській, угорській, польській та українській). Я визначаю Східнокарпатську прикордонну область на тлі широкої дискусії про Центральну Європу в порівнянні з іншими її регіонами як відносно незалежне культурне ціле, яке прикметне унікальним поєднанням межових ізоглосів географічного, лінгвістичного й культурного характеру. З географічного погляду ця зона розташовується в районі сучасної Східної Словаччини та Закарпатської України із частинами, які входять, проникають, сягають у навколишні країни – Польщу, Угорщину та Румунію. Під поняттям область розумію такий тип синергійного регіону, який має надмовний характер, тобто своїм значенням виходить за межі окремих національних літератур (культур), а його основним принципом організації є не мова, а спільний культурно-історичний досвід, набутий у спільному просторі [13, 42–49].

Щодо Східнокарпатської прикордонної області, то існує група літературних творів, або, загалом, культурних фактів, які функціонують паралельно у двох діапазонах. Перший із них організовано на основі лінгвістичного принципу, його репрезентує канон конкретної національної літератури, другий діапазон цінностей визначається спільним культурно-історичним досвідом та не належить тільки до однієї національної літератури, але синергійно використовує своє паралельне функціонування в різних лінгвістичних діапазонах.

З погляду історії культури найвиразнішим фактом, який підтверджує транзитивність та нечітку національну визначеність цієї області, є діяльність греко-католицької церкви (1646 р. була укладена т. зв. Ужгородська унія; завдяки їй римо-католицька церква і церква слов’янсько-візантійського обряду в Мукачівській єпархії об’єдналися) [8, 194–206]. З того часу офіційно усталився невизначений результат конфлікту між *Slavia Romana* і *Slavia Byzantina*. Пізніше в історії повторно з’являлися більш-менш цілеспрямовані політичні концепти автономізації, основані на уявленні про виразну культурну специфіку цієї області. Лише у XX ст. ми могли би згадати “слов’яцький” рух навколо прясівсько-кошицької газети “*Naša zastava*” (“Наша застава”; виходила з 1907 р.), програму культурно-мовної автономії словаків, які проживали на Сході Словаччини, пізніше презентувала спілка “*Svojina*” (“Своїна”; Ондрей Р. Галаґа), яка виникла після Другої світової війни. У цьому контексті можна також згадати й т. зв. концепт Угро-Русинії Жатковича (ідеального державного проекту Американської національної ради угро-русинів) з 1919 р.

Під час роботи над цією темою я спирався на ті словацькі літературознавчі студії, що в них цей регіон сприймається як специфічний культурний простір з огляду на цінності та функціональність, що зумовлюють уявлення традиційного регіоналістичного дослідження про аксіологічно підрядну позицію регіону

стосовно центру (послугуюся релевантними імпульсами думок, наприклад, О. Чепана, М. Гарпаня, П. Заяца та ін.). Проте жодне із цих методологічних міркувань про регіон та регіоналізм у словацькому літературознавстві фактично не спиралося на проблематику межового простору Східної Словаччини та, власне, інших багатоетнічних словацьких регіонів. Узагальнення згаданих авторів ґрунтувалися передусім на аналізі становища словацького етнічного анклаву в сербській Воєводині та в південній області загалом (на території сучасної Угорщини, Сербії і Румунії).

Крім певних зовнішніх геополітичних причин того, чому раніше бракувало теоретичного осмислення специфічної літературної ситуації у Східній Словаччині та східнокарпатському просторі, існують також історично глибше закорінені чинники, зокрема недостатнє залучення цього простору до культурно-політичної, а після виникнення Чехословаччини й державотворчої діяльності словацьких культурних і політичних представників, які не були спроможні аж до 1918 р. разом із регіональними елітами на сході Словаччини налагодити глибший контакт. На думку Петра Ліби, рух відродження поступово поєднував “національно усвідомлені” словацькі анклави в одну структуру. Ліба пов’язує питання регіональної літератури з трьома фазами розвитку національно письменства: 1) період перед створенням словацької національної літератури як цілості (він говорить про культурні анклави словацького етнічного елементу), 2) період домінування формотворчої та оборонної функцій літератури, 3) сучасність, диференційована література, з огляду на розвиток та функціональність [10, 119]. Однак словацький національний рух, що розвивався впродовж цього періоду, не був спроможний досягнути територію Східної Словаччини як одне ціле. Угорський націоналізм тут перебував у такій самій ситуації, бо, незважаючи на значні зусилля, не міг остаточно ствердити свої позиції. Німецьке населення на цій території поступово асимілювалося, русинський національний рух був політично й культурно слабкий, на нього наклали відбиток великі внутрішні суперечності щодо власної орієнтації, яка ще в період між світовими війнами балансувала між трьома напрямками – автономним русинським, російським і українським [15, 86–97]. Саме мовно-літературні суперечки східнослов’янського населення на цій території – найкращий приклад його культурної транзитивності. Глибше національне самоусвідомлення місцевого люду виявилось лише після 1848 р. Наприклад, “Spoločné žiadosti Slovakov a rusínov” (“Спільна заява словаків та русинів”), представлена на Слов’янському з’їзді у Празі 1848 р., ще не була справжньою національною програмою русинів, адже вони не брали участі в її підготовці. Й. М. Гурбан, з ініціативи Івана Борисикевича, заступника голови Головної руської ради у Львові, який хотів, “щоб словаки подбали також і про угорських русинів” [22, 319], до словацьких заяв залучив і русинів. Не лише в Галичині, а й у Підкарпатській Русі (тепер – Закарпаття) консервативна (домінантна) частина уніатського (греко-католицького) духівництва, т. зв. старорусини (староруси), пропагувала як літературну мову різні комбінації російської, церковнослов’янської мови та місцевих говірок, тобто “язичіє”, яким виходили також газети і книжки (в Угорщині “язичіє” просував, наприклад, Олександр Духнович) [9, 180].

Отже, територія Східних Карпат упродовж процесу поширення центральноєвропейських націоналізмів XIX ст. та початку XX ст. залишалася національно відносно байдужою, а з лінгвістичного погляду надзвичайно складною (докладно див.: [16]). Лінгвістична розколотість (поряд із мовною та національною політикою угорської влади) не давала можливостей для внутрішньої стильової диференціації неугорських мов на цій території,

відповідно і для створення цими мовами масштабного корпусу художньої літератури. Загалом до виникнення Чехословаччини тут переважала функціональна диференціація мов: угорська як офіційна, німецька як міська розмовна та мова торгівлі, латинська – у католиків, церковнослов'янська – у греко-католиків та православних, кралицька чеська мова – у лютеранів, східнославацька – у словаків, зокрема земплінських кальвінів [17, 279–294], а іврит – у євреїв як мова релігії. Залишки цієї ситуації виявлялися ще наприкінці ХХ ст. й не тільки на території Східної Словаччини. Наприклад, словакізована чеська мова, що ґрунтувалася на нормі т. зв. Кралицької Біблії із XVI ст., використовувалася в середовищі словацької лютеранської церкви майже до кінця ХХ ст. Як указує Міра Наб'єлкова, лише після “публікації словацького лютеранського молитовника (1992 – 1993) у словацькому середовищі було повністю завершено мовний перехід із біблійної мови на словацьку, що закрило питання офіційного функціонування цього специфічного лінгвістичного явища в словацькій (і чеській) мовній історії” [12, 269].

Проблема з офіційною чи літературною мовою існувала не лише в русинів, які були ізольовані від центру українського відродження в Галичині, а й у місцевих словаків. Прикладом може бути творчість письменника Яна Андрашика (1799 – 1853), відомого передусім як автора антиалкогольної театральної п'єси “Šenk paľenčeni” (“Шинок горілчаний”, 1844). Описані в ній події можна локалізувати, беручи до уваги мову персонажів, зокрема старости та священника в костелі-церкві, у верхньошариському русинському селі. Більшість персонажів розмовляє шариським діалектом з елементами інших східнослов'янських говірок, використовуються й угорська мова та західнославацька говірка. “Šenk paľenčeni” – приклад літературної діяльності поза межами головного руху словацького національного відродження. Ідеться про тогочасну унікальну спробу критичного літературного відображення ситуації у східнославацькому селі в першій половині ХІХ ст., до того ж вона відбиває також складну мовну ситуацію на цих теренах. Із найвизначніших творів тогочасної словацької літератури, які тематично відображають простір сучасної Східної Словаччини та Закарпатської України в річищі національного відродження та слов'янської єдності, можна ще згадати подорожні нотатки Богуша Носака-Незабудова “Listy z neznámej zeme k L...” (“Листи з невідомої землі до Л...”), опубліковані в журналі 1845 р. (див., наприклад, дослідження П. Женюха: [21]).

Діяльність словацького національного представництва в ХІХ та на початку ХХ ст. в м. Мартіні мала оборонний характер, її головною метою було протистояти мадяризації, тому вона створювала монологічно зрозумілий, сильно централізований національний наратив, у межах якого ідейні опоненти виконували роль ренегатів, прикладами чого можуть бути Штепан Лаунер [14, 15–30] та Йонаш Заборський. Водночас було усталено також семіотично-географічний “порядок” словацького національного руху – його ядро містилося в Мартіні та прилеглих північно-західних жупах тодішньої Угорщини, звідки лунав вирішальний голос (згідно з дослідженнями Й. Деммела, у цій частині Угорщини нижча шляхта послуговувалася переважно словацькою мовою навіть у другій половині ХІХ ст. [3]). Доцентрова сила цього голосу, однак, була слабка, і на Сході Словаччини в ХІХ ст. його чули тільки в лютеранських лицях у містах Левочі, Кежмарку та Пряшеві. Зрештою, участь цього регіону у створенні словацької політичної нації виявилася незначною, лише декілька осіб залучилося до відповідної діяльності. Традиція співпраці східнославацької еліти із центром у м. Мартіні є, зрештою, фрагментарною та відносно слабкою. І навпаки, принаймні з ХІХ ст. цей простір щодо словацького національного наративу має тривалу літературну традицію сумнівної, підривної гетеротопії.

Під поняттям гетеротопії розумію тут, згідно з визначенням М. Фуко, місця, які “займають позицію до всієї решти місць, а саме таку, яка піддає сумніву, нейтралізує, або перевертає систему відносин, які позначають, віддзеркалюють, або відображають” [4, 75]. Сучасний гетеротопний семіотичний статус східнославацького регіону в словацькій літературі виникає десь у рамках конфлікту головної постаті словацького національного відродження Людовіта Штура з “національним грішником” – Йонашом Заборським – у кошицькому католицькому будинку священика в лютому 1849 р.: “Штур не знав, що ми сусіди, а я, оточений і в будинку самому шпигунами, колегами-зрадниками, не наважувався прийти до нього, лише вичікував, коли він вийде на ґанок, та втягнув його близько півночі до своєї кімнати. <...> Він говорив крізь зуби, зовсім не в конфіденційному тоні” [20, 337].

Специфічна система цінностей літератури східнокарпатського межового ареалу, зрештою, формувалася зі внутрішніх джерел, але передусім у ХХ ст. нею вже зацікавилися ззовні, її підтримали інші центральноєвропейські літератури (зокрема, чеська й польська), які спільно створювали її ідеологічні, тематичні, а також поетологічні, композиційні й жанрові особливості. Істотну роль у процесі семіотичного розмежування цього простору відігравали передусім романи, оповідання, подорожжя та репортажна проза чеських авторів, як, наприклад, Івана Ольбрахта, Карела Чапека, Станіслава Костка Неймана та ін. Прискорення белетристичного зацікавлення простором “за” чи “під” Карпатами після виникнення Чехословаччини, звичайно, не означає, що, приміром, у чеській літературі не можна знайти рефлексію цього ареалу (тут його розумію в ширшому масштабі, ніж простір східних австро-угорських слов’ян) уже значно раніше. Згадаймо хоча б “Cesty a procházky po Halické zemi” (“Мандрівки і прогулянки Галицькою землею”, 1844) Карла Владислава Запа. Прямий досвід взаємодії із цим ареалом, суттєвою мірою культурно й соціально законсервованим у минулому, зі збереженою архаїчною системою етично-релігійних уявлень та способом життя, мала лише найменша частина чехословацької культурної громадськості. Напевно, найкраще знав цей регіон Іван Ольбрахт. Тим більшою здавалася його доти не відкрита чарівність, художня привабливість, що цей простір був підходящим порівняльним вихідним пунктом для роздумів про цінності та спрямування сучасної громадськості. Звісно, відповідно до конкретної політично-ідеологічної орієнтації автора, ішлося про вихідний пункт, що сприймався або позитивно, або негативно. Східні Карпати мали хороші передумови для того, щоби стати в літературі першої половини ХХ ст. саме таким вихідним пунктом: і в кордонах Австро-Угорської монархії вони мали межову та транзитивну позицію – змішувалися тут і слабшали разом дві просторові центральноєвропейські метафори – дунайська, розташована на північному заході, та галицька, розташована на північ від цієї території. Периферійне розташування на кордоні з Угорщиною й Чехословаччиною давало гарантію високому рівню екзотичності, а тому і природній привабливості для літературного опрацювання. Одне слово, ішлося про простір повністю літературно “невиснажений”. Саме так цей регіон, хоча з різними пріоритетами, сприймали, наприклад, Карел Чапек (“Hordubal” (“Гордубал”)) або Іван Ольбрахт (публіцистичні есеї “Hory a stáletí” (“Гори і століття”), роман “Nikola Šuhaj Loupežník” (“Микола Шугай, розбійник”), книжка оповідань “Golet v údolí” (“Голет у долині”)). З політично-історичного погляду, навпаки, відобразив відносини традицій і сучасності угорський письменник Шандор Марай, котрий, скажімо, в есеї “Košícká procházka” (“Кошицька прохідка”, 1940) за допомогою типової для цього регіону наративної перспективи “рідного іноземця”, тобто людини, яка повернулася в рідні місця,

дає визначення нацизмові (його наступ, на думку автора, зумовило фіаско європейського міщанства, яке зреклося свого історичного завдання – плекати ангажованість та відповідальність за громадські справи), але водночас також новому геополітичному розподілу Центральної Європи після Першої світової війни.

Тамара Гундорова, розглядаючи твори сучасної української прози, твердить, що транзитна культура – це одне з явищ постколоніальної та посттоталітарної культури [1, 10]. Метафора транзитної культури, на мою думку, також доречна, якщо йдеться про минуле й сучасне східнокарпатського межового ареалу, у який входять, окрім великих, і численні менші “гравці”. Українська література опиняється тут не лише у своїх основних відносинах між російською та польською культурою; у гру вступають і чеська, угорська, словацька культури тощо. Змішану ідентичність цього простору не можна пояснити шляхом розробки та складання пліч-о-пліч окремих національних наративів, необхідно спробувати взяти до уваги транскультурну перспективу:

– інтерпретувати окремі літературні/культурні факти в межах сучасної геопоетики (це робить, наприклад, Е. Рібіцька), тобто детальніше досліджувати відносини й інтеракцію між літературою та простором, у якому вона виникла;

– функціонально застосовувати деякі імпульси постколоніальної теорії Е. Саїда й інших дослідників (відносини щодо іншого, маргіналізація, культурна гібридність, транзиція, орієнталізм);

– застосувати теорію самоколонізації А. Кіоссева, яка вивчає питання добровільних культурних процесів привласнення, що історично відбуваються між Східною і Західною Європою. Метафора самоколонізації може бути використана для культур, які піддалися культурній силі Європи й Заходу, без практичного територіального вторгнення та перетворення їх на колонії. “Гегемонія без панування” на поточний момент виявляється й парадоксально, а художні представники східнокарпатського простору свідомо працюють із кількома культурними стереотипами, щоби звернутися до західного адресата, який має певне культурне “початкове усвідомлення” (ця тенденція за останні роки стала більш вираженою в словацькому художньому та документальному фільмі, наприклад, у випадку таких режисерів, як Марко Шкоп, Марія Руманова, Душан Бебйак, котрі відтворили теми зі Східної Словаччини, або зі словацько-українського прикордонного регіону).

Словацько-українські культурні контакти отримують нині багато нових імпульсів, і їх дослідження може перспективно спиратися й на ці теоретичні погляди. Я спробував звернути увагу на те, що словацьке або чеське художнє (літературне) представництво Східнокарпатського прикордонного регіону в другій половині XIX ст., а також упродовж перших десятиліть XX ст. суттєвою мірою тематизували саме транскультурний характер цього ареалу. Як видається, цей тип художнього відображення переважає також і в сучасності.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: Статті та есеї. – Київ: Грані-Т, 2013. – 548 с.
2. Čepan O. Literárne bagately. – Bratislava: Archa, 1992. – 192 s.
3. Demmel J. Panslávi v kaštieli. Zabudnutý príbeh slovenského národného hnutia. – Bratislava: Kalligram, 2016. – 240 s.
4. Foucault M. Myšlení vnějšku. Preložil Čestmír Pelikán et al. – Praha: Herrmann, 1996. – 303 s.
5. Harpáň M. Texty a kontexty. – Bratislava: Literárne informačné centrum, 2004. – 223 s.
6. Haraksim L. K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867. – Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1961. – 200 s.
7. Haraksim L. Národnosti na Slovensku. – Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 1993. – 161 s.
8. Haraksim L. Užhorodská únia a východné Slovensko // Historický časopis. – 1997. – Č. 2. – S. 194–206.

9. *Konečný S.* Rusíni na Slovensku a vývoj otázky ich spisovného jazyka // *Človek a spoločnosť*. – 2000. – Vol. 3. – № 1. – S. 178–183.
10. *Liba P.* Región – kultúra – literatúra // *Región v národnej kultúre*. red. P. Liba. – Dolný Kubín; Nitra: Oravské múzeum P. O. Hviezdoslava; Ústav jazykovej a literárnej komunikácie PF v Nitre, 1998. – S. 119–133.
11. *Molnár M.* Slováci a Ukrajinci // *Príspevky k slovensko-ukrajinským literárnym vzťahom s prílohou dokumentov*. – Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1965. – S. 399.
12. *Nábělková M.* Slovenčina a čeština v kontakte. Pokračovanie príbehu. Bratislava; Praha: VEDA a Jazykovedný ústav E. Štúra SAV; Filozofická fakulta Univerzity Karlovej v Praze, 2008. – S. 269–280.
13. *Passia R.* Na hranici. Slovenská literatúra a východokarpatský hraničný areál. – Levoča: Modrý Peter, 2014. – 160 s.
14. *Pichler T.* Etnos a polis. Zo slovenského a uhorského politického myslenia. – Bratislava: Kalligram, 2011. – 131 s.
15. *Pop I.* Malé dejiny Rusínov. – Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, 2010. – 139 s.
16. *Šoltés P.* Tri jazyky, štyri konfesie. Etnická a konfesijná pluralita na Zemplíne, Spiši a v Šariši. – Bratislava: Historický ústav SAV, 2009. – 232 s.
17. *Švagrovský Š.* Z histórie slovenských kalvínskych rituálnych kníh z rokov 1750 – 1758 // *Slovenská reč*. – 2000. – Č. 5/6. – S. 279–294.
18. *Švorc P.* Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918–1946. – Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007. – 318 s.
19. *Zajac P.* Región ako problém lokálneho a globálneho // *Región v národnej kultúre*. Red. P. Liba. – Dolný Kubín; Nitra: Oravské múzeum P. O. Hviezdoslava; Ústav jazykovej a literárnej komunikácie PF v Nitre, 1987. – S. 106–118.
20. *Záborský J.* Vlastný životopis // *Podoby autobiografickej literatúry 19. Storočia*. Ed. I. Taranenkova. – Bratislava; Ústav slovenskej literatúry SAV; Kalligram, 2012. – S. 313–358.
21. *Žeňuch P.* Andrej Deško a Bohuš Nosák-Nezabudov o kultúrnych stereotypoch na východnom Slovensku a v Podkarpatskej Rusi v 40. rokoch 19. storočia // *Slavica Slovaca (Bratislava)*. – 2016. – Vol. 51. – Č. 1. – S. 10–32.
22. *Žáček V., Tobolka Z. V.* Slovanský sjezd v Praze roku 1848. Sbíрка dokumentů. – Praha: ČSAV, 1958. – 614 s.

Отримано 19 грудня 2018 р.

м. Братислава  
Переклад зі словацької Любіци Баботової



Замок Братиславський град. Світлина Валерія Дєда (Вікіпедія)